

An Analysis of the Considerations and Indicators of Iran and Turkey's Behavioral Pattern in the Kirkuk Crisis

Rahman Hariri, Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Razi University, Kermanshah, Iran. r.hariri@razi.ac.ir

Sivan Moradi, Master's Student in International Relations, Razi University, Kermanshah, Iran. Saywanmoradi955@gmail.com

Kamran Lotfi, Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Razi University, Kermanshah, Iran. klotfei@yahoo.com

Article Info

Article Type:
Reserch Article

Date received:
2025//0521

Date approved:
2026/ 12/18

ABSTRACT

This research, by examining the legal status of Kirkuk in the Iraqi constitution and emphasizing behavioral patterns in crisis management—including aggressive behavior, inconsiderate behavior, cautious behavior, responsible behavior, and rule-based behavior—analyzes the behavioral patterns of Iran and Turkey in the Kirkuk crisis, particularly during the Iraqi army's attack on this province in 2017. Accordingly, the main question of the paper is: based on what indicators can the behavioral patterns of Iran and Turkey regarding the Kirkuk crisis be explained and evaluated? In response to this question, using Benjamin Miller's crisis management theory, the hypothesis is proposed that the behavioral patterns of Iran and Turkey in confronting the Kirkuk crisis were of an aggressive nature; because the control of Kirkuk by Kurdish forces could pave the way for the independence of the Kurdistan Region, and this, given the presence of Kurdish populations in these countries, would likely increase ethnic demands within them. It is worth noting that the research method in this paper is descriptive-analytical....

Cite this Article: Hariri,R , saywan moradi,S and Lotfi,K . (2026). An Analysis of the Considerations and Indicators of Iran and Turkey's Behavioral Pattern in the Kirkuk Crisis (2017–2018). *International Relations Researches*, 15(4), 35-61. doi: 10.22034/irr.2025.526678.2708

© Author(s)

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2025.526678.2708

Introduction

One of the consequences of Western domination over the Middle East has been the construction of the region's geopolitical order on the basis of Western national interests, a process that has generated tensions among ethnic groups within states and enabled regional powers to intervene in domestic affairs. Kirkuk is no exception, having long been a focal point of competition among various groups and states; throughout the Kurds' struggle against the Iraqi central government, it occupied a central place in Kurdish political agendas, with Kurdish leaders describing it as the "Jerusalem of Kurdistan" and the "heart of Kurdistan." Kirkuk also contributed to the revival of Kurdish resistance in 1970, and after the liberation of the Kurdistan Region, Kurdish pressure resulted in the inclusion of the issue of Kirkuk and other disputed territories in Article 58 of the Interim Constitution and later in Article 140 of Iraq's permanent constitution. The presence of Turkmens and the province's vast energy resources have further heightened regional sensitivities, prompting neighboring countries to oppose any changes in the area. Although the Kurds captured Kirkuk during the 1991 uprising, they were forced to withdraw under international pressure, and a similar failure occurred after the fall of the Ba'ath regime in 2003. The core phase of the Kirkuk crisis unfolded in 2017, after ISIS captured Mosul and Iraqi forces withdrew, leaving Kirkuk under Kurdish administration from 2014 to 2017. In 2017, alongside the Kurdistan independence referendum, a regional coalition led by Iran and Turkey formed, giving Iraqi forces the green light to seize the province. Accordingly, the central question of this article is which indicators can be used to understand and assess the behavioral patterns of Iran and Turkey regarding the Kirkuk crisis. Drawing on Benjamin Miller's crisis management theory, the article hypothesizes that their behavior was aggressive, since Kurdish control of Kirkuk could facilitate the independence of the Kurdistan Region and, given the Kurdish populations within Iran and Turkey, potentially intensify Kurdish demands in those countries

Theoretical and Framework

Crisis has been a constant companion of humanity throughout history, arising from the ongoing competition among individuals and states to achieve their goals and assert control over areas of interest. It manifests across various fields, including economics, medicine, management, psychology, and political science. In international relations, a crisis occurs when any imbalance—whether within domestic structures or the international system—leads to sudden, high-pressure decision-making, increasing the likelihood of violent action and rapidly revealing competition and hostility among actors. Crisis management, in many cases resembling a limited war, serves both positive objectives, such as preserving national goals, and negative objectives, such as ensuring that conditions do not spiral out of control and escalate into full-scale conflict. Politically, crisis management has two dimensions: one concerns the behavior of participants and the strategies governments employ to navigate pressure, while the other focuses on intermediaries and mediators, as most major powers and international organizations

either prevent crises from expanding or help accelerate their resolution. Overall, crisis management provides a key framework for understanding how major powers handle international conflicts. Benjamin Miller's work on the behavioral patterns of powers during crises offers a comprehensive lens for examining state actions, highlighting key behaviors such as aggression, recklessness, restraint, and responsibility, drawing on Miller's foundational research and supplementary sources.

Methodology

This study employs a descriptive–analytical research method. In the first part of the article, data such as the situation of Kirkuk, its key indicators, and its ethnic composition are described. In the second part, Iran's and Turkey's crisis management approaches are analyzed using Benjamin Miller's crisis management propositions as the guiding theoretical framework.

Results & Discussion

At the outset, Iran's behavior was characterized by restraint and caution, issuing warnings regarding the actions of the Kurdistan Region. For instance, Bahram Qasemi, then-spokesperson for the Ministry of Foreign Affairs, described the Kirkuk Provincial Council's resolution to participate in the Kurdistan independence referendum as a dangerous and provocative act, noting that it would not contribute to ongoing talks in Baghdad and could undermine Iraq's national capacities and its ability to consolidate victories over terrorism. Similarly, the raising of the Kurdistan flag over government buildings in Kirkuk was described by Iran's Foreign Ministry as unconstitutional under Iraqi law and tension-inducing. Iran's more aggressive posture is also evident in accounts from political and security officials of the Kurdistan Region; Masoud Barzani, former leader of the Kurdistan Region, notes in his memoir *For the Sake of History* that Iran supported the Popular Mobilization Forces on the battlefield, played an advisory military role, and was influential in negotiations between Iran and the Kurdistan Region. While Turkey's perspective on the Kurdistan Region shifted after the fall of the Ba'ath regime and the rise of Iran's influence in Iraq, it has largely remained a staunch opponent of Kirkuk's annexation to the Kurdistan Region, due to its growing regional geopolitical weight, concerns over threats to territorial integrity, and fears of mobilizing domestic Kurdish populations.

Conclusions & Suggestions

In recent years, alongside Turkey, Iran has also become involved in developments in Kirkuk, operating both alongside and sometimes against each other in the region. This article evaluates and analyzes the behavioral indicators of these actors in the Kirkuk developments, particularly in 2017. The research findings indicate that the behavior of Iran and Turkey in these developments was aggressive, although they played different roles. Initially, Iran had a tangible and concrete role due to its advisory relationship with the Popular Mobilization Forces, serving as a direct actor supporting Iraqi forces. Turkey, on the other hand, did not have a similarly concrete role, but its diplomatic support facilitated Iran's involvement. Historically, Kirkuk has

been within Turkey's sphere of influence, and Iran's influence cannot be imagined without the consent or green light from Turkey. Therefore, in a comparative analysis, it can be concluded that Iran's role was operational, while Turkey's role was primarily diplomatic support.

Keywords: Kirkuk, Iraqi Kurdistan, Crisis Management, Iran, Türkiye

تحلیلی بر ملاحظات و شاخص‌های الگوی رفتاری ایران و ترکیه در بحران کرکوک

رحمان حریری نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. r.hariri@razi.ac.ir
سیوان مرادی دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. Saywanmoradi955@gmail.com
کامران لطفی استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. klotfei@yahoo.com

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	مسئله کرکوک به دلیل برخورداری از منابع غنی انرژی و ترکیب متنوع قومی، جایگاهی ویژه در معادلات منطقه‌ای دارد و تحولات سیاسی این استان دارای ابعاد فراملی و اثرگذار بر روابط کشورهای پیرامونی است. پژوهش حاضر با بررسی جایگاه حقوقی کرکوک در قانون اساسی عراق و با تأکید بر الگوهای رفتاری در مدیریت بحران - شامل رفتار تهاجمی، رفتار بدون ملاحظه، رفتار محتاطانه، مسئولانه و قاعده‌مند - به تحلیل الگوی رفتاری ایران و ترکیه در بحران کرکوک و به‌ویژه در جریان حمله ارتش عراق به این استان در سال ۲۰۱۷ می‌پردازد. بر این اساس، پرسش اصلی مقاله آن است که الگوی رفتاری ایران و ترکیه در قبال بحران کرکوک بر پایه چه شاخص‌هایی قابل تبیین و ارزیابی است؟ در پاسخ به این پرسش، با بهره‌گیری از نظریه مدیریت بحران بنجامین میلر، این فرضیه مطرح می‌شود که الگوی رفتاری ایران و ترکیه در مواجهه با بحران کرکوک ماهیتی تهاجمی داشته است؛ زیرا کنترل کرکوک از سوی نیروهای کرد می‌تواند زمینه‌ساز استقلال اقلیم کردستان گردد و این امر، با توجه به حضور جمعیت کرد در این کشورها، احتمالاً موجب افزایش مطالبات قومی در داخل آن‌ها خواهد شد. شایان ذکر است روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی است.
کلیدواژه‌ها: کرکوک، کردستان عراق، مدیریت بحران، ایران، ترکیه	
تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲۷	

استناد به این مقاله: حریری، رحمان، مرادی، سیوان و لطفی، کامران. (۱۴۰۴). تحلیلی بر ملاحظات و شاخص‌های الگوی رفتاری ایران و ترکیه در بحران کرکوک (۲۰۱۸-۲۰۱۷). پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۱۵(۴)، ۳۵-۶۱. doi: 10.22034/irr.2025.526678.2708

© نویسنده(گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین‌الملل

مقدمه

یکی از پیامدهای سیطره کشورهای غربی بر خاورمیانه، ساخت‌بندی جغرافیای سیاسی این منطقه بر اساس منافع ملی آن‌ها بوده است. این ساخت‌بندی جغرافیای سیاسی در خاورمیانه، حاوی تنش‌های فراوانی میان گروه‌های قومی در درون کشورها بوده و همچنین زمینه مداخله قدرت‌های منطقه‌ای در مسائل داخلی را فراهم ساخته است. کرکوک نیز از این قاعده مستثنی نبوده و این استان همواره محل رقابت گروه‌ها و دولت‌های مختلف می‌باشد. در جریان مبارزات کردها با حکومت مرکزی عراق، کرکوک همواره جایگاهی محوری در برنامه‌های این احزاب داشته و رهبران کردستان آن را با عناوینی چون «قدس کردستان» و «قلب کردستان» توصیف کرده‌اند. همچنین کرکوک از عوامل احیای مبارزات کردها در سال ۱۹۷۰ علیه حکومت مرکزی عراق بود. پس از آزادسازی اقلیم کردستان، به دلیل فشار کردها، نخست موضوع کرکوک و مناطق مورد مناقشه در ماده ۵۸ قانون اساسی موقت و سپس در ماده ۱۴۰ قانون اساسی دائم عراق گنجانده شد.

وجود ترکمن‌ها و منابع عظیم انرژی، بر حساسیت مسئله کرکوک در میان کشورهای منطقه افزوده و آن‌ها را نسبت به هرگونه تغییر در این منطقه حساستر ساخته است. در جریان قیام کردها علیه عراق در سال ۱۹۹۱، این استان به تصرف کردها درآمد که با فشارهای بین‌المللی تخلیه شد؛ این رخداد در سال ۲۰۰۳ و پس از سقوط رژیم بعث عراق نیز تکرار گردید و کردها از تصرف کرکوک ناکام ماندند. فرایند اصلی بحران کرکوک و اختلافات حول این استان در سال ۲۰۱۷ روی داد. در واقع، پس از ظهور داعش و تسلط آن بر موصل، نیروهای عراقی کرکوک را ترک کردند و به مدت سه سال از ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۷، این استان تحت اداره کردها قرار داشت.

در سال ۲۰۱۷ و همزمان با برگزاری همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان، ائتلافی منطقه‌ای به رهبری ایران و ترکیه شکل گرفت و نیروهای عراقی با چراغ‌سبز این دو کشور به کرکوک یورش برده و آن را تصرف کردند. بر این اساس، پرسش اصلی مقاله حاضر این است: الگوی رفتاری ایران و ترکیه در قبال بحران کرکوک بر پایه چه شاخص‌هایی قابل درک و سنجش است؟ در پاسخ، با بهره‌گیری از نظریه مدیریت بحران بنجامین میلر، این فرضیه طرح می‌شود که الگوی رفتاری ایران و ترکیه در بحران کرکوک تهاجمی بوده است؛ زیرا کنترل کرکوک توسط کردها می‌تواند زمینه استقلال اقلیم کردستان را فراهم کند و این امر نیز با توجه به حضور کردها در این کشورها، ممکن است خواسته‌های آنان را تشدید نماید.

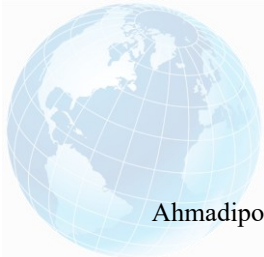
در مورد اهمیت و ضرورت این پژوهش باید گفت بحران کرکوک در سال ۲۰۱۷ نقطه عطفی برجسته در روابط منطقه‌ای بود که نه تنها عراق، بلکه همسایگان آن به‌ویژه ایران و ترکیه را تحت تأثیر قرار داد. این بحران که پس از همه‌پرسی استقلال رخ داد، شامل کنش‌های پیچیده امنیتی، تنش‌های قومی و کنترل منابع — به‌ویژه در منطقه نفت‌خیز کرکوک — بود. با توجه به موقعیت راهبردی کرکوک و نقش آن در ثبات عراق، درک واکنش و رفتار ایران و ترکیه برای فهم راهبردهای مدیریت بحران آن‌ها حائز اهمیت است. تحلیل این شاخص‌های رفتاری، بینش‌هایی درباره پویایی قدرت منطقه‌ای، تشدید بحران و رویکردهای به‌کارگرفته‌شده توسط کشورهای همسایه برای تأثیرگذاری بر امور داخلی عراق ارائه می‌دهد.

در مجموع، این پژوهش از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بهره گرفته است؛ به این صورت که در بخش نخست به این صورت که در بخش نخست مقاله به داده‌های نظیر توصیف وضعیت کرکوک، شاخص‌های آن و قومیت‌ها پرداخته است و در بخش دوم، مدیریت بحران ایران و ترکیه با استفاده از گزاره‌های مدیریت بحران بنجامین میلر به عنوان رهیافت نظری هدایت‌کننده تحلیل شده است. این تحقیق بر روی وقایع بحران کرکوک از اواخر سال ۲۰۱۷ تا اوایل سال ۲۰۱۸ تمرکز دارد و یک چارچوب زمانی برای ارزیابی واکنش‌های فوری و تحولات بعدی ارائه می‌دهد. همچنین این پژوهش از نظر جغرافیایی بر روی کشور عراق و با تمرکز ویژه بر منطقه کرکوک و همچنین بررسی نفوذ و اقدامات کشورهای همسایه از جمله ایران و ترکیه در این زمینه انجام شده است.

۱. پیشینه پژوهش

در خصوص پیشینه پژوهش، باید اذعان داشت که تاکنون مقاله‌ای با رویکرد نظری «مدیریت بحران» درباره مسئله کرکوک نگاشته نشده است؛ با این حال می‌توان به پژوهش‌هایی اشاره کرد که از نظر موضوعی با مقاله حاضر مشابهت دارند و در ادامه به برخی از آن‌ها پرداخته می‌شود:

الف) احمدی‌پور و مبارکشاهی در مقاله‌ای با عنوان «موانع الحاق کرکوک به دولت منطقه‌ای کردستان» بیان می‌کنند که استان کرکوک یکی از مهم‌ترین مناطق مورد مناقشه میان کردها و دولت مرکزی عراق محسوب می‌شود که تمامی مذاکرات صلح میان احزاب کرد و دولت مرکزی عراق از زمان تأسیس این کشور تاکنون را تحت تأثیر قرار داده است. آنان نتیجه گرفته‌اند که موقعیت ژئواکونومیک کرکوک در

سطح ملی و منطقه‌ای یکی از موانع اساسی الحاق آن به اقلیم کردستان است (Ahmadipour and Mobarakshahi, 2015).

ب) نصری و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه کرکوک در معادلات راهبردی عراق با تمرکز بر موضوعات کلیدی و کارگزاران تحول» اظهار می‌دارند که تداوم بحران کرکوک با ارزش‌های مرتبط با موضوع مناقشه پیوند دارد و اهمیت اقتصادی و هویتی این استان به اندازه‌ای است که طرف‌های درگیر توان چشم‌پوشی و مصالحه را ندارند (Nasri et al., 2013).

پ) نقیب‌زاده و کاکه‌حمد در مقاله‌ای با عنوان «روند بحران کرکوک در تحولات سیاسی منطقه و سناریوهای آتی» بر این باورند که بحران کرکوک تحولات سیاسی عراق و منطقه را تحت‌تأثیر قرار داده و نظام فدرالی عراق را با شکاف‌های عمیق مواجه ساخته است. به اعتقاد آنان، این بحران بالفعل با تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از تحولات منطقه، ظرفیت بالقوه تغییرات ژئوپلیتیکی را در خود دارد (Naqibzadeh and Kakeh Hamd, 2020).

ت) مرادی در مقاله‌ای با عنوان «ژئوپلیتیک کرکوک؛ منازعه و مصالحه از منظر حکمرانی خوب» این پرسش را مطرح می‌کند که آیا تشکیل اقلیم مستقل کرکوک برای طرفین اختلاف قابل‌پذیرش است؟ وی نتیجه می‌گیرد که با توجه به عوامل و موانعی که مانع شکل‌گیری عراق یکپارچه و متمرکز شده‌اند و به‌منظور جلوگیری از گسترش اختلافات داخلی و درگیری‌های قومی و مذهبی، خودگردانی در قالب اقلیمی مستقل می‌تواند مفید و قابل‌قبول باشد (Moradi, 2018).

ث) بیوک و اکرمی‌نیا در مقاله‌ای با عنوان «تبیین مراحل و عوامل زمینه‌ساز بحران ژئوپلیتیکی کردستان عراق بر مبنای مدل مایکل برچر» به بررسی زمینه‌ها، شکل‌گیری، گسترش و پیامدهای بحران در کردستان عراق پرداخته‌اند. آنان نتیجه گرفته‌اند که استقلال‌طلبی، منازعات طولانی‌مدت سرزمینی، قلمروخواهی میان کردها و دولت مرکزی عراق بر سر منطقه راهبردی کرکوک و نیز عدم اجرای ماده ۱۴۰ قانون اساسی عراق، بستر بروز این بحران را فراهم ساخته است (Biok and Akrami Nia, 2020).

ج) ساموئل موریس و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «نقش راه برای حل وضعیت استان کرکوک» به بررسی وضعیت کرکوک و بحران آن پرداخته‌اند. این پژوهش حاصل دوازده ماه تحقیق میدانی با مشارکت بازیگران داخلی کرکوک است. نویسندگان بر این باورند که روند کنونی در کرکوک پایدار نیست و راه‌حل این مسئله در مذاکرات سیاسی میان اقلیم کردستان و دولت مرکزی عراق و تصویب قانونی ویژه برای انتخابات شورای استانی کرکوک نهفته است (Dlauer:2015).

چ) کرشاد گچ در مقاله‌ای با عنوان «راه‌حلی برای مشکل وضعیت کرکوک: خودمختاری همراه با مدل تقسیم قدرت» نتیجه می‌گیرد که بهترین راه‌حل برای بحران کرکوک، تبدیل این استان به اقلیمی مستقل است و در صورت عدم تحقق این امر، دومین گزینه مناسب تقسیم قدرت میان گروه‌های قومی ساکن در کرکوک خواهد بود (Kursad Guç: 2020).

با توجه به مطالب پیش‌گفته، نوآوری این پژوهش در دو بعد اساسی قابل تبیین است. نخست، در بعد محتوایی و نظری، تلاش می‌شود شاخص‌های رفتاری ایران و ترکیه از منظری واقع‌گرایانه مورد تحلیل قرار گیرد؛ زیرا بر این باور است که بحران کرکوک نقطه‌عطفی در تحولات ژئوپلیتیکی خاورمیانه محسوب می‌شود که مهم‌ترین پیامد آن می‌تواند آغاز روند استقلال اقلیم کردستان باشد. افزون بر این، تبیین و تحلیل رفتار ایران و ترکیه در قبال مسئله کرکوک با بهره‌گیری از الگوی مدیریت بحران در روابط بین‌الملل، از دیگر جنبه‌های نوآورانه این پژوهش به شمار می‌رود. در بعد دوم که جنبه کاربردی پژوهش را شامل می‌شود، باید اذعان داشت که یافته‌ها و نتایج حاصل می‌تواند سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان عرصه سیاست خارجی ایران را یاری رساند تا با اتخاذ رویکردی سنجیده و مسئولانه در قبال این بحران، زمینه حفظ پایدار امنیت ملی را فراهم آورند و در مواجهه با بحران‌های مشابه، توان مدیریت مؤثر آن را داشته باشند. این در حالی است که پژوهش‌های پیشین عمدتاً به صورت تک‌بعدی به این موضوع پرداخته و تمرکز خود را بیشتر بر نقش یک بازیگر، یعنی ترکیه، معطوف داشته‌اند.

۲. چارچوب نظری

بحران همزاد انسان بوده و تاریخی به طول عمر بشر دارد. از آغاز آفرینش، میان انسان‌ها رقابتی دائمی برای دستیابی به اهدافشان و تصرف سرزمین‌ها و منافع مورد نظر جریان داشته است (Habibi et al., 2019: 118). در حقیقت، بحران در حوزه‌های مختلف از جمله اقتصاد، پزشکی، مدیریت، روان‌شناسی و علوم سیاسی به کاربرده می‌شود. (Rostami et al., 2019: 251). در ادبیات روابط بین‌الملل نیز بحران در وضعیتی رخ می‌دهد که هرگونه بی‌تعادلی (چه ساختار داخلی و چه ساختار بین‌الملل) اتفاق بیفتد که سبب اتخاذ تصمیمات ناگهانی و تحت فشار بالا شود، امکان کنش خشونت‌آمیز را افزایش می‌دهد و سبب آشکارشدن رقابت و خصومت در بازه زمانی اندک میان بازیگران می‌گردد (Adami and Keshavarz-Moghaddam, 2020: 8).

مدیریت بحران اقدامی است که در بسیاری موارد به منزله‌ی جنگ محدود عمل می‌کند؛ به این معنا که هم اهداف مثبت و سنت حفظ منافع و اهداف ملی را شامل می‌شود و هم هدف منفی جلوگیری از

خروج شرایط از کنترل و تبدیل شدن آن به جنگ گسترده را دنبال می‌کند. از دیدگاهی دیگر، مدیریت بحران در ادبیات سیاسی جهان دارای دو مفهوم مشخص است: نخست، رفتاری که به مشارکت‌کنندگان بحران مربوط می‌شود و شامل شیوه‌ها و راهکارهایی است که دولت‌ها برای غلبه بر فشارها به کار می‌گیرند؛ و دوم، رفتاری که به واسطه‌ها یا میانجی‌ها ارتباط دارد، به‌ویژه نقش قدرت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی که یا مانع گسترش بحران می‌شوند یا روند کاهش تنش میان دولت‌ها را تسریع می‌کنند (Dehshiri and Golestan, 2016: 86). در مجموع، مدیریت بحران چارچوبی کلیدی برای درک نحوه مدیریت قدرت‌های بزرگ در درگیری‌های بین‌المللی است. کار بنجامین میلر در مورد الگوهای رفتاری قدرت‌ها در زمان بحران‌ها، لیزی جامع برای بررسی اقدامات مختلف دولتی ارائه می‌دهد. این پژوهش به بررسی الگوهای رفتاری کلیدی، از جمله رفتارهای تهاجمی، بی‌پروا، خودداری و احتیاط و مسئولانه می‌پردازد و از آثار بنیادی میلر و منابع تکمیلی بهره می‌برد.

۲-۱. الگوهای رفتاری تهاجمی

رفتار تهاجمی در بحران‌های بین‌المللی با اقدام‌های پیش‌دستانه و اغلب پیشگیرانه‌های که تنش‌ها را تشدید می‌کند، مشخص می‌شود. دولت‌هایی که چنین رفتاری از خود نشان می‌دهند، اولویت را به نمایش قدرت، گسترش سرزمینی یا تسلط ایدئولوژیک می‌دهند. این رویکرد اغلب بازتابی از درک صفر-جمع از سیاست بین‌الملل است؛ جایی که هر دستاوردی برای رقبای به‌عنوان یک ضرر مستقیم برای دولت تلقی می‌شود. میلر بیان می‌کند که الگوهای تهاجمی زمانی ظهور می‌کنند که دولت‌ها تهدیدات وجودی را درک کنند یا بخواهند از آسیب‌پذیری‌های سیستمی بهره‌برداری کنند (Miller, 1995: 47). مثالی از این موضوع را می‌توان در جنگ سرد مشاهده کرد، جایی که ابرقدرت‌ها در درگیری‌های نیابتی برای اثبات تسلط خود شرکت کردند (Miller, 2001: 152).

۲-۲. رفتار بی‌پروا

رفتار بی‌پروا شامل اقدام‌های پرخطر است که عواقب بالقوه را نادیده می‌گیرد؛ برخلاف رفتار تهاجمی که ممکن است از یک استراتژی محاسبه‌شده پیروی کند، بی‌پروا بودن ناشی از محاسبات نادرست، اعتماد به نفس بیش از حد یا شور ایدئولوژیک است. به گفته میلر، اقدام‌های بی‌پروا اغلب تحت تأثیر فشارهای سیاسی داخلی یا اطلاعات نادرست قرار دارد (Miller, 2007: 85). نمونه‌های تاریخی، مانند بحران موشکی کوبا، نشان می‌دهد که چگونه لبه‌گذاری می‌تواند به بی‌پروا بودن نزدیک شود و خطر

نتایج فاجعه‌بار را به همراه داشته باشد. دولت‌هایی که در رفتار بی‌پروا شرکت می‌کنند، اغلب قادر به در نظر گرفتن پیامدهای بلندمدت نیستند که منجر به ثباتی در مناطق و درگیری‌های طولانی مدت می‌شود.

۲-۳. رفتار مبتنی بر خودداری و احتیاط

خودداری و احتیاط نشان‌دهنده یک رویکرد عملیاتی به مدیریت بحران هستند که بر کاهش تنش و حداقل سازی ریسک تأکید می‌کنند. این رفتار معمولاً ریشه در یک چشم‌انداز بلندمدت دارد، جایی که کشورها ثبات را بر منافع کوتاه‌مدت ترجیح می‌دهند. میلر استدلال می‌کند که خودداری برای حفظ نظم جهانی و جلوگیری از گسترش درگیری‌ها حیاتی است (Miller, 2010: 204). به‌عنوان مثال در طول جنگ خلیج فارس، ایالات متحده با تشکیل یک ائتلاف بین‌المللی و کسب تأیید سازمان ملل قبل از اقدام، احتیاط را نشان داد (Freedman, 1994: 312).

۲-۴. رفتار مسئولانه و مبتنی بر قواعد

رفتار مسئولانه و مبتنی بر قواعد شامل پایبندی به هنجارها و نهادهای بین‌المللی است؛ چنین اقداماتی پیش‌بینی‌پذیری و همکاری را ترویج می‌کند و نظم بین‌المللی مبتنی بر قواعد را تقویت می‌نماید. میلر تأکید می‌کند که رفتار مسئولانه بیشتر در میان دموکراسی‌ها و کشورهایایی که در چارچوب‌های حکمرانی جهانی ادغام شده‌اند، مشاهده می‌شود (Miller, 2013: 64). تأسیس سازمان ملل پس از جنگ جهانی دوم نمونه‌های از تعهد جمعی به مدیریت بحران‌ها از طریق گفت‌وگو و مکانیزم‌های قانونی است این رویکرد به‌شدت با استراتژی‌های یک‌جانبه یا تهاجمی در تضاد است و بر مسئولیت مشترک برای صلح و امنیت تأکید می‌کند (Ikenberry, 2001: 119). الگوهای رفتاری قدرت‌ها در بحران‌های بین‌المللی، همان‌طور که توسط بنجامین میلر تحلیل شده، طیفی از استراتژی‌ها را از تهاجم تا مسئولیت نشان می‌دهد؛ درک این الگوها برای تدوین سیاست‌های مؤثر مدیریت بحران و تقویت ثبات بین‌المللی ضروری است. در خصوص به‌کارگیری رهیافت نظری یاد شده می‌توان چنین استدلال نمود که این نظریه رفتارهای بازیگران در بحران‌ها را مشخص می‌کند؛ لذا رفتارهای تهاجمی بخشی از شاخص‌های این نظریه است و این پژوهش تلاش دارد رفتار این دو بازیگر را در بحران کرکوک تحلیل و تفسیر کند.

۳. جایگاه کرکوک در قانون اساسی عراق

تا قبل از سقوط رژیم بعث در عراق، یعنی از سال ۱۳۳۷ تا ۱۳۴۹ (۱۹۷۰-۱۹۵۸ م) دو قانون اساسی تدوین و منتشر شد و در ۲۶ خرداد ۱۳۴۹ (۱۹۷۰ م) نیز یک قانون اساسی به نام قانون اساسی موقت

انتشاریافت. پس از سقوط رژیم بعث، بر اساس توافق‌نامه‌ای میان جلال طالبانی، رئیس دوره‌ای شورای حکومتی عراق، و پل بریمر، حاکم نظامی وقت این کشور، مقرر شد حاکمیت به مردم عراق واگذار و قانون اساسی موقت تدوین شود. در پی این توافق، قانون اساسی موقت دوره انتقالی عراق با نظارت و هدایت پل بریمر و جرمی گرین‌استوک، نماینده بریتانیا، توسط اعضای شورای حکومتی تهیه و تنظیم گردید. این قانون در روز دوشنبه، ۱۸ اسفند ۱۳۸۳ (۲۰۰۵/۰۳/۰۸ م) به تصویب رسید و طبق ماده نخست آن، عنوان قانون اداره کشور در دوره انتقالی را به خود گرفت. قانون اساسی دائم عراق نیز در ۲۳ مهر ۱۳۸۴ (۲۰۰۵/۱۰/۱۵ م) با اکثریت آرا به تصویب رسید. قانون اساسی جدید عراق دارای یک مقدمه، شش فصل و ۱۴۴ ماده می‌باشد؛ براساس این قانون جمهوری عراق، دولتی مستقل باحاکمیت دموکراتیک و فدرال است (Nami and Mohammadpour, 2008: 233–234).

جایگاه کرکوک در قانون اساسی عراق را باید در ماده ۱۴۰ دریافت؛ پس از سقوط رژیم بعث عراق و در جریان تدوین قانون اساسی ماده ۱۴۰ برای حل و فصل اختلافات مرزی داخلی عراق به تصویب رسید و مقرر گردید اختلافات مرزی استان‌ها از طریق راه‌های مسالمت‌آمیز مرتفع شود. این ماده، ناظر بر اختلافات مرزی در خصوص سایر استان‌ها از جمله شیخان، خانقین، قره‌تپه، مندلی، کربلا و انبار است (Karimian, 2022: Persian Gulf Studies Think Tank). این ماده که در قانون اساسی موقت ذیل ماده ۵۸ و در قانون اساسی دائم تحت عنوان ماده ۱۴۰ رسمیت یافت بیان می‌دارد که قوه مجریه باید اقدامات لازم در راستای اجرای و جبران بی‌عدالتی که در زمان رژیم پیشین انجام شد انجام دهد. این ماده دولت مرکزی عراق را موظف می‌کند که وضعیت این مناطق را عادی سازی کرده و غرامت را پرداخت کرده و سپس همه پرسى در مورد انتخاب عراق یا اقلیم کردستان را در این استان برگزار نماید (www.dckurd.org).

۴. زمینه‌های بحران کرکوک در سال ۲۰۱۷

پس از فروپاشی رژیم بعث عراق امید آن می‌رفت که حکومت جدید در برگزیده همه اقوام و مذاهب باشد و ساختاری جدید در عراق شکل بگیرد، ولی بروز اختلافات تاریخی و بی‌اعتمادی بازیگران به یکدیگر عرصه را برای رقابت تازه فراهم کرد. اهل سنت در پی قبول نکردن واقعیت جدید در عراق، پروسه سیاسی را تحریم کرد و از شرکت در حکومت امتناع کرد. این وضعیت به گونه‌ای دیگر در جامعه عراق خود را نشان داد و عراق دوره دیگری از درگیرهای فرقه‌ای را در جنوب و بخش میانی آن را تجربه کرد. این موضوع در کنار رویدادهای موسوم به بهار عربی و خروج نظامیان آمریکایی راه را برای

بازیگران تأثیرگذار در بحران کرکوک می‌توان به بازیگران داخلی، بازیگران منطقه‌ای و بازیگران بین‌المللی تقسیم نمود. یکی از بازیگران تأثیرگذار در این بحران کردها هستند؛ کردها به دلیل جمعیت فراوان در کرکوک همواره بیشترین کرسی شورای استانی کرکوک را تصاحب می‌کنند؛ در انتخابات شورای استانی کرکوک که در سال ۲۰۰۵ برگزار شد، احزاب کرد اعم از اتحادیه میهنی کردستان و حزب دموکرات کردستان با یک لیست تحت عنوان (برادری)، شرکت کردند و توانستند ۲۶ کرسی را تصاحب کنند (International crisis group, 2020: 5). از زمان آزاد سازی عراق تا سال ۲۰۱۷ منصب استانداری کرکوک نزد کردها بوده است؛ کردها ۴۸ درصد جمعیت استان کرکوک را دارا هستند و مدعی الحاق کرکوک به دولت منطقه‌ای کردستان هستند (Ahmadipour and Mobarakshahi, 2015: 43).

وضعیت حقوقی کرکوک در ماده ۱۴۰ قانون اساسی عراق مطرح شده و اجرای آن در سه مرحله پیش‌بینی شده است: در مرحله نخست، عادی‌سازی با هدف بازگرداندن وضعیت مناطق مورد مناقشه، از جمله کرکوک، به حالت پیش از سیاست‌های تعریب انجام می‌شود و کمیسیون مربوطه باید تمامی اقدامات لازم را برای تحقق این امر به‌عمل آورد. مرحله دوم «سرشماری» است که طی آن باید آمار دقیقی از ساکنان پیشین و فعلی این مناطق تهیه شود، به‌گونه‌ای که تنها افرادی که از سال ۱۹۷۵ شهروند کرکوک بوده‌اند اعم از کرد، ترکمان، عرب و مسیحی حق رأی داشته باشند؛ بنابراین عرب‌هایی که پس از سال ۱۹۶۸ وارد این مناطق شده‌اند مشمول حق رأی نمی‌شوند. معمولاً سرشماری ۱۹۵۷ میلادی دولت عراق به‌عنوان مرجع معتبر و «خط پایه» برای جمعیت‌شناسی کرکوک در نظر گرفته می‌شود، زیرا سرشماری‌های بعدی در دوره‌ی رژیم بعث (۱۹۷۷ و ۱۹۹۷ و همین‌طور آمارهای رسمی بعد از آن) به‌خاطر سیاست‌های «عرب‌سازی»، محدود کردن گزینه‌های قومیتی و دستکاری سیاسی، قابل‌اعتماد شمرده نمی‌شوند. بر اساس نتایج ۱۹۵۷ برای شهر کرکوک کردها اکثریت نسبی (حدود ۴۸٪)، عرب‌ها حدود ۲۲٪-۲۸٪ و ترکمان‌ها حدود ۲۰٪-۲۱٪ بوده‌اند. در مرحله سوم، پس از تکمیل عادی‌سازی و سرشماری، همه‌پرسی برگزار می‌شود تا بر اساس جمعیت واقعی مناطق، سرنوشت آن‌ها درخصوص پیوستن به اقلیم کردستان عراق یا باقی ماندن در وضعیت پیشین تعیین گردد (Moradi, 2018: 21). این ماده می‌بایست تا اواخر سال ۲۰۰۷ اجرا می‌شد که تاکنون اجرایی نشده است و به یکی از محورهای اختلاف اربیل و بغداد تبدیل شده است. لازم به ذکر است که سرشماری‌های معاصرتر (از جمله تلاش‌های سرشماری در دهه‌های بعد یا سرشماری سراسری ۲۰۲۴) به‌دلیل نگرانی‌ها درباره سیاسی‌سازی نتایج در مناطق مورد مناقشه مانند کرکوک همچنان مورد مناقشه‌اند.

کشمکش بر سر کرکوک پیش از هر چیز نزاعی قومی بر سر نفت است. منابع نفتی کرکوک از زمان آغاز استخراج در اواخر دهه ۱۹۲۰، این منطقه را به دارایی‌ای راهبردی تبدیل کرد و تمام رژیم‌های عرب در طول قرن بیستم در پی آن بودند که اطمینان یابند این دارایی مهم در کنترل عرب‌ها باقی بماند. آمار سال ۱۹۵۷ نشان می‌داد که اعراب در استان و شهر کرکوک به‌روشنی در اقلیت قرار دارند. برتری جمعیتی کردها در کرکوک، به‌ویژه پس از سال ۱۹۶۱ و هم‌زمان با تشدید درگیری‌ها میان نیروهای کرد و ارتش عراق، نگرانی‌های راهبردی جدی برای حکومت ایجاد کرد؛ از این‌رو دولت عراق پس از شکست نظامی کردها — که با قطع حمایت شاه ایران و آمریکا رخ داد — برنامه‌ای گسترده و هدفمند برای تغییر بافت جمعیتی کرکوک به زیان کردها و تا حدی ترکمانان آغاز کرد. این برنامه که به «عربی‌سازی» مشهور شد، ساختاری چندبعدی و نظام‌مند داشت: پرداخت کمک‌هزینه مالی (۱۰ هزار دینار برای هر خانواده) و واگذاری زمین به صدها هزار عرب جنوب عراق و اسکان آنان در منطقه، اخراج اجباری شمار زیادی از کردها و ترکمان‌ها از شهر و نواحی اطراف، تخریب چندین محله کردنشین، ترسیم دوباره مرزهای اداری کرکوک برای حذف مناطق عمدتاً کردنشین مانند چمچمال، کلار و کفری و افزودن مناطق عرب‌نشین، و نیز «اصلاح ملیت» یعنی ثبت هویت قومی غیرعرب‌ها به عنوان عرب در فرایندهای سرشماری، از جمله اقدامات اصلی این سیاست عربی‌سازی بودند (Moradi, 2018: 122–123). در همین راستا و در چارچوب سیاست عربی‌سازی، مساحت استان کرکوک که بر اساس تقسیمات اداری و سیاسی سال ۱۹۵۷ حدود ۲۰۳۵۵ کیلومتر مربع بود، به تدریج کاهش یافت. رژیم بعث با اجرای سیاست تعریب و جدا کردن شهرستان‌های عمدتاً کردنشین کفری، دوزخورماتو و چمچمال از کرکوک و الحاق آن‌ها به استان‌های مجاور، گستره جغرافیایی کرکوک را به شدت محدود کرد؛ به‌گونه‌ای که تا سال ۱۹۹۰ مساحت این استان به کمتر از نصف وسعت اولیه کاهش یافت (Ahmadipour and Mobarakshahi, 2015: 42) برآورد جمعیت کرکوک شاید یکی از بحث‌برانگیزترین مسائل مرتبط با جغرافیای این استان باشد. ترکیب دموگرافیک ویژه کرکوک، سیاست عربی‌سازی رژیم وقت عراق و همچنین تغییرات گسترده در تقسیمات سیاسی و اداری، به‌ویژه از دهه ۱۹۷۰ به بعد، موجب شده است که دستیابی به آمار دقیق جمعیتی با چالش جدی روبه‌رو شود. بر اساس سرشماری رسمی سال ۱۹۵۷ که از سوی دولت عراق انجام شد، جمعیت کل استان کرکوک ۳۷۷٬۳۴۰ نفر اعلام شده بود (Mobarakshahi, 2015: 93). شایان ذکر است که سرشماری سال ۱۹۵۷ به یکی از سالم‌ترین سرشماری‌های برای کرکوک و مناطق موردننازعه قلمداد شده است (Mellafarman, 2024: Zaman Press).

۵-۱-۲- اعراب

کرکوک از نظر اعراب یک شهر عراقی و نماد هویت ملی آنان است (Faratab, 2023). آن‌ها خواهان کنترل این شهر از سوی حکومت مرکزی هستند و با سیطره کرد ها مخالف‌اند. بعد از برگزاری انتخابات انجمن استانی کرکوک، اعراب از ۴۱ کرسی، موفق شدند شش کرسی را تصاحب کنند (Nasri et al., 187: 2014). موضع اعراب سنی و شیعه در مورد سرنوشت کرکوک مشابه بوده و به رغم تفاوت و نزاع سیاسی میان آن‌ها تغییری نکرده است. در همین خصوص مقتدا صدر بیان می‌دارد که «با تمام احترامی که برای برادران کردم قائل هستم باید بگوییم کرکوک شهری عراقی است و به تمامی افرادی که در آن زندگی می‌کنند تعلق دارد. همچنین نوری مالکی در کنفرانس مطبوعاتی تاکید کرده بود کرکوک شهری عراقی است». در همین زمینه ایاد علوی موضع کاملاً نزدیک به موضع دیگر طرف های عراقی اتخاذ کرد؛ همچنین برخی از اعضای بلند پایه‌ی عراقیه اعلام داشتند که «حتی در صورت استقلال اقلیم کردستان هرگز اجازه الحاق کرکوک را به کردها نخواهد داد» (Pashang, International Peace Center). اعراب کرکوک پس از آزاد سازی عراق در سال ۲۰۰۳ به دلیل نداشتن جمعیت و تعداد اندک کورسی در شورای استانی کرکوک، جایگاه قدرتمندی در منصب های سیاسی و اداری کرکوک نداشتند؛ اما این وضعیت با بیرون رفتن نیروهای پیشمرگ از مناطق مورد منازعه دچار دگرگونی شد و به مدت هفت سال استانداری کرکوک و سایر پست‌های امنیتی و سیاسی کرکوک را در دست داشتند و پنج کرسی را بدست آوردند.

۵-۱-۳- ترکمن

مسئله ترکمن در عراق و کردستان به زمانی برمی‌گردد که امپراطوری عثمانی بر منطقه تسلط پیدا کرده بود؛ در آن زمان ترکمن‌ها با نیروهایشان یا همچون کارمند به منطقه آمدند و در آنجا سکنی گزیدند و بر اساس کارهایشان در شهر دیگر پخش شده‌اند. به‌عنوان تراکم جمعیتی در درجه اول در داخل استان کرکوک و همچنین کمی از آن‌ها نیز در اربیل و استان موصل و تلعفر ساکن هستند (Dabbagh, Peace Studies Center). ترکمن‌ها جمعیت خود در عراق را حدود دو میلیون نفر، معادل نزدیک به ۸ درصد جمعیت کشور برآورد می‌کنند. بر پایه آمار ارائه‌شده از سوی خود ترکمن‌ها، حدود ۴۰ درصد آنان شیعه و بخش باقی‌مانده سنی‌مذهب‌اند که در قالب «جبهه ترکمن عراق» و با حمایت ترکیه سازمان یافته‌اند. ترکمن‌های عراق از مجموع ۴۱ کرسی شورای استانی کرکوک، ۹ کرسی را در اختیار داشتند، اما در

فاصله سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۹ عملاً از نفوذ قابل توجهی در ساختار سیاسی و اداری کرکوک برخوردار نبودند (Nasri et al., 2014: 189).

از ابتدای شکل‌گیری گروه‌های سیاسی و فرهنگی ترکمن در عراق، آن‌ها همواره مورد عنایت ترکیه قرار گرفتند و این کشور نیز سعی دارد از این طریق و به‌خاطر منافع خود و اهمیت شهر کرکوک و موصل در امور داخلی عراق دخالت نماید (Nami and Mohammadpour, 2008: 50). جبهه ترکمانی مخالف حضور نیروهای امنیتی اقلیم کردستان در استان کرکوک است و بارها مخالفت خود را با الحاق کرکوک به اقلیم کردستان ابراز نمودند.

۲-۶. بازیگران منطقه‌ای

۲-۶-۱. ترکیه

کشور عراق تا پیش از جنگ جهانی اول، بخشی از امپراتوری عثمانی محسوب می‌شد. با ورود دولت عثمانی به جنگ در کنار متحدین، قدرت‌های متفق قراردادهای متعددی را با هدف تقسیم سرزمین‌های این امپراتوری منعقد کردند. یکی از مهم‌ترین این توافق‌ها، پیمان سایکس-پیکو در سال ۱۹۱۶ بود که بر اساس آن، مناطق بصره و بغداد به انگلستان و ناحیه موصل به فرانسه واگذار شد. پس از تصرف بغداد در سال ۱۹۱۷ توسط نیروهای انگلیسی، موصل نیز به اشغال آنان درآمد. انگلیسی‌ها این منطقه را به چهار استان اربیل، سلیمانیه و کرکوک تقسیم کرده و با ممانعت از نفوذ و مداخله ترکیه، زمینه‌های لازم برای شکل‌گیری و بروز هویت قومی کردها را فراهم ساختند (Darvishi and Mohammadian, 2013: 141).

سه سال پس از ناکامی پیمان سور، در سال ۱۹۲۴ پیمان دیگری موسوم به «لوزان» میان دولت ترکیه و کشورهای متفق منعقد گردید. در این پیمان، مسئله موصل همچون توافق‌های پیشین بدون نتیجه باقی ماند؛ زیرا آتاتورک موصل را جزئی از قلمرو ترکیه دانسته و بر مالکیت آن پافشاری داشت. این ادعای ترکیه سبب شد تصویب نهایی مفاد پیمان لوزان حدود سه ماه به تأخیر افتد. در پی تداوم اختلاف، دولت بریتانیا در سال ۱۹۲۵ موضوع را به جامعه ملل ارجاع داد. جامعه ملل با استناد به گزارش‌های بریتانیا و با توجه به پیوندهای اقتصادی و جغرافیایی موصل با عراق، رأی نهایی را به نفع عراق صادر کرد و مرز تعیین‌شده در پیمان سایکس-پیکو را تأیید نمود. ترکیه نسبت به این رأی اعتراض کرده و پرونده برای

بررسی به دیوان بین‌المللی دادگستری ارجاع شد. سرانجام، دیوان در همان سال ۱۹۲۵ رأی خود را صادر و جدایی نهایی موصل از ترکیه را اعلام نمود (Darvishi and Mohammadian, 2013: 142).

عراق به دلیل جایگاه جغرافیایی نامناسب خود، برای دسترسی به جهان غرب، انتقال انرژی و انجام مبادلات تجاری، ناچار به همکاری با ترکیه است. در مقابل، ترکیه نیز با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی و منافع منطقه‌ای‌اش نمی‌تواند نسبت به رخدادهای عراق بی‌تفاوت بماند. بنابراین، عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک سبب شده‌اند که تحولات عراق همواره یکی از موضوعات مهم و حساس در سیاست خارجی ترکیه به شمار آید (Arjulo and Mahmoudi, 2013: 194)؛ بنابراین، مسئله کرد به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین سیاست خارجی ترکیه در عراق مطرح است.

تاریخ روابط اقلیم کردستان عراق و ترکیه همواره با فراز و فرودهای متعددی همراه بوده است. دوران پس از انتفاضه در کردستان عراق را می‌توان نقطه آغاز توجه و حضور جدی ترکیه در این منطقه دانست. از سال ۱۹۹۱، ترکیه با سه دغدغه اساسی در ارتباط با اقلیم کردستان مواجه بوده است: نخست، تشکیل نظام خودگردان در کردستان عراق که می‌تواند بر کردهای ساکن ترکیه اثرگذار باشد؛ دوم، الزامات عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا که این کشور را ملزم به بهبود وضعیت کردها و ارتقای سطح دموکراسی داخلی می‌سازد؛ و سوم، بهره‌گیری نیروهای حزب کارگران کردستان (پ.ک.ک) از خلأ قدرت در شمال عراق برای تثبیت حضور و گسترش فعالیت‌های خود. در نتیجه، ترکیه بارها مخالفت خود را با استقرار نظام فدرالی در عراق ابراز کرده است. به‌ویژه در سال ۲۰۰۳، زمانی که کردها قصد تصرف شهر مهم و استراتژیک کرکوک را داشتند، ترکیه با اعمال فشار بر ایالات متحده و تهدید به اقدام نظامی، مانع از الحاق این شهر به قلمرو حکومت اقلیم کردستان گردید. افزون بر این، مقامات ترکیه هشدار دادند که در صورت اعطای منطقه‌ای فدرال به کردها، ترکمن‌ها نیز باید از حقوق و امتیازات مشابه برخوردار شوند (Hajimineh and Yatimparast, 2019: 67-54). اگرچه می‌توان در شرایط کنونی اظهار داشت که تنش‌های میان اقلیم کردستان و ترکیه به‌ویژه در زمینه انرژی و مسئله کرد تا حد زیادی فروکش کرده است، اما ترکیه همچنان بر این باور است که تسلط کردها بر استان کرکوک می‌تواند زمینه‌ساز استقلال احتمالی کردستان عراق شود. در مجموع، سه دلیل عمده برای مخالفت ترکیه با الحاق کرکوک به اقلیم کردستان وجود دارد که عبارت‌اند از:

نخست، تهدید یکپارچگی سرزمینی ترکیه توسط اقلیم کردستان؛

دوم، تقویت جایگاه کردها و احتمال اعلام استقلال کردستان در پی الحاق کرکوک؛

و سوم، به حاشیه رانده شدن ترکمن‌های ساکن کرکوک.

۶-۲-۲. ایران

اولین مرحله از روابط جمهوری اسلامی ایران و کردهای عراق در سال ۱۹۷۹ برقرار شد و آغاز این همکاری با حزب دموکرات کردستان بود (Sazmand, 2011: 42). این ارتباط ادامه داشت و با جنگ ایران و عراق وارد سطح تازه‌ای شد. در سال‌های میانی جنگ مواضع طرفین در جبهه جنوب دچار یک نواختی و ثبات شده بود و ایرانی‌ها سعی در گشودن جبهه جدیدی در شمال کردند و برای این کار احزاب کرد و سایر احزاب عراقی را متحد کردند. در سایه این اتحاد مخالفین عراقی با محوریت کردها شاهد پیروزی‌های مداومی در سال ۱۹۸۶ و ۱۹۸۷ بودند (Pashang, International Peace Center).

با ایجاد سیستم فدرالی در عراق، کردها امکان یافتند به تقویت موضوع خود در منطقه اقلیم کردستان بپردازند و با مطرح نمودن خود به عنوان یک بازیگر منطقه‌ای سعی در گسترش روابط با کشورهای داشته باشند. از این رو، تلاش‌هایی برای بهبود روابط تجاری دو طرف صورت گرفت که نمونه آن ایجاد بازارچه‌های مرزی و رسمی نمودن مرزهای باشماق در مریوان، پرویز خان در کرمانشاه و تمرچین در ارومیه است (Bahmanabadi, 2014: 155). در سطح سیاسی نیز ایران با تأسیس کنسولگری در اربیل و سلیمانیه، سطح روابط خود را با اقلیم کردستان ارتقا داد.

ایران در خصوص کرکوک موضع مستقیمی ندارد؛ بلکه نگران پیامدهای الحاق کرکوک به اقلیم کردستان عراق است. از این رو، ایران در وهله اول نگران یکپارچگی عراق است و هرگونه تلاش برای تجزیه عراق را تهدید برمی‌شمارد. دوم؛ نگران تقویت هویت کردی است که در دهه گذشته و از ابتدای قرن بیستم در همه نواحی کردنشین منطقه جریان هویت‌گرایی کردی را فعال نموده و کما بیش بر یکدیگر تأثیر گذاشته‌اند (Bouzmehrani and Pour-Eslami, 2014: 104).

۶-۳. بازیگران بین‌المللی

۶-۳-۱. آمریکا

بعد از فروپاشی بعث تاکنون، آمریکا با یکپارچگی خاک عراق موافق و بر این اساس مخالف تشکیل دولت کردستان بوده است. برخلاف ایران و ترکیه، آمریکا مستقیم با زمامداری کردها در کرکوک مخالفتی نکرده است و جنگ کردها بر علیه داعش باعث شده بود که آمریکا مخالفتی صریح با کنترل کرکوک از سوی کردها نداشته باشد (Rafik Fattah et al., 2016: 40-41). اما پس از همه‌پرسی استقلال اقلیم

کردستان، واشنگتن چه آگاهانه و چه ناخواسته به قدرت‌های منطقه‌ای اجازه داد در موقعیتی برتر قرار گیرند. ایالات متحده در جریان تحولات مربوط به کرکوک، مداخله این قدرت‌ها در اقلیم کردستان را نادیده گرفت و با تباری یا هماهنگی با آنها، زمینه را برای محدود کردن دامنه موفقیت کردها فراهم کرد (Valadbeygi and Niakooi, 2023: 21).

۷. برجستگی راهبردی - جغرافیایی کرکوک

شهر کرکوک از لحاظ موقعیت استقرار، هم به دلیل پیشینه تمدنی، تجاری و صنعتی جایگاه ممتازی دارد. کرکوک در ۲۳۲ کیلومتری شمال بغداد واقع شده و از طریق راه آهن و جاده به بغداد متصل است. موقعیت کرکوک در داخل عراق هم اهمیتی ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک دارد. استان کرکوک با دو استان کردنشین اربیل در شمال و سلیمانیه در شمال شرق همجوار است (Nasri, 2014: 85-86). استان کرکوک، که در گذشته یکی از مراکز مهم بازرگانی در عراق و کردستان به‌شمار می‌رفت، پس از کشف نفت در سال ۱۹۲۷ به شاه‌رگ اقتصادی عراق تبدیل شد (Ahmadipour and Mobarakshahi, 2015: 49). به‌گونه‌ای که میدان نفتی کرکوک در کردستان عراق، واقع در دامنه‌های کم‌ارتفاع جنوبی رشته‌کوه زاگرس، یکی از بزرگ‌ترین میداین نفتی جهان به‌شمار می‌رود. این میدان در شمال عراق قرار دارد و ذخایر آن حدود ۱۶ میلیارد بشکه برآورد شده و پس از میدان نفتی رمیله، دومین میدان مهم نفتی کشور محسوب می‌شود. اهمیت منابع نفتی کردستان تنها به گستردگی این میداین محدود نمی‌شود؛ بلکه هزینه پایین استخراج و بازدهی بالای چاه‌های نفتی نیز ارزش آن را چند برابر کرده است (Saliva et al., 2022: 12-13).

کرکوک از دیرباز جایگاه مهمی در احداث خط لوله‌های نفت داشته است؛ در سال ۱۹۳۴ خط لوله کرکوک، حیفا و لبنان آغاز به کار کرد که طول ۱۰۱۰ کیلومتر بود. این پروژه به دلیل جنگ جهانی دوم متوقف شد؛ دومین احداث خط لوله نفت کرکوک در سال ۱۹۵۲ بود که این خط لوله به شهر بانیا سوریه گذر می‌کرد. آغاز به کار این خط لوله چند سال طول نکشید که به دلیل جنگ میان اعراب و اسرائیل کار در آن متوقف شد و تاکنون نیز این توقف ادامه دارد (Hamza, 2012: 61-62). سومین خط لوله نفت به احداث خط لوله اقلیم کردستان بر می‌گردد که این خط لوله در زمان تصرف موصل از سوی داعش نقش مهمی را در انتقال نفت اقلیم کردستان و عراق داشت.

۸. عدم تجانس و بحران خشونت

منازعه و رقابت کردها و حکومت‌های مختلف عراق درباره کرکوک سابقه فراوانی در مبارزات کردها داشته است به گونه‌ای که می‌توان یکی از دلایل حل‌نشدن مسئله کرد در عراق به مسئله کرکوک و حاضر نشدن طرفین برای مصالحه درباره کرکوک دانست. از این رو در چهار بخش، منازعه کردها و حکومت عراق را تشریح می‌کنیم.

۸-۱. قیام شیخ محمود برزنجی

پس از پایان جنگ جهانی اول، سیاست بریتانیا بر این مبنا شکل گرفت که نوعی حکومت کردی در کردستان ایجاد شود. البته هدف انگلیس تشکیل یک دولت کامل کرد نبود؛ بلکه بیشتر به دنبال نوعی اداره محلی بودند. منظور آنان از حکمرانی این بود که اداره امور منطقه سلیمانیه توسط یک حاکم محلی صورت گیرد، نه اینکه دولتی مستقل و تمام‌عیار تشکیل شود (Hazrati and Ghanbari, 2015: 73). اما گستره جغرافیایی حکومتی که شیخ محمود در نظر داشت، استان نفت‌خیز کرکوک را نیز شامل می‌شد؛ موضوعی که نگرانی جدی بریتانیا را برانگیخت. از همین رو، درخواست شیخ محمود به دلیل دربرگرفتن یکی از مهم‌ترین مناطق نفتی عراق با مخالفت شدید بریتانیا روبه‌رو شد (Ahmadipour and Mobarakshahi, 2015: 48).

۸-۲. توافق‌نامه ۱۹۷۰ کردها و دولت عراق

مرحله دوم درگیری بر سر کرکوک را می‌توان به اختلافات و تفسیرهای متفاوت طرفین از توافق‌نامه سال ۱۹۷۰ مابین کردها و دولت عراق دانست. در روز ۱۰ مارس ۱۹۷۰ بعد از سه ماه مذاکرات نفس‌گیر میان بارزانی و صدام توافق‌نامه‌ای ۱۵ ماده‌ای امضا شد. در این توافق‌نامه ایجاد منطقه خود مختار مورد توافق طرفین قرار گرفت ولی مسئله اساسی این بود که بارزانی نتوانست منطقه کرکوک را در چارچوب منطقه خود مختار وارد نماید (Nowroori, 2007: 354). و دوباره نزاع و درگیری میان کردها و دولت عراق از سر گرفته شد.

۸-۳. رویارویی کردها با سپاه دجله

مرحله سوم درگیری کردها و دولت عراق می‌توان در عراق جدید هم مشاهده کرد. در اولین اقدام حکومت عراق برای تثبیت جایگاه و نفوذ خود می‌توان به حمله فرماندهی اپوراسیون دجله اشاره کرد. فرماندهی اپوراسیون دجله نیروی امنیتی بود که برای کنترل و تأمین امنیت در کرکوک تشکیل شد. این نیرو به دستور نوری مالکی، نخست‌وزیر وقت عراق، با هدف بازگرداندن ثبات به استان‌های کرکوک و

دیاله ایجاد گردید. در چارچوب همین عملیات، ارتش عراق حجم قابل توجهی از تجهیزات سنگین نظامی را به مرزهای کرکوک منتقل کرد. در واکنش، جعفر مصطفی، وزیر پیشمرگ اقلیم کردستان، در سفر خود به کرکوک و دیدار با استاندار این استان، با اشاره به اقدامات فرماندهی اپوراسیون دجله و تحرکات ارتش عراق در مرزها، تأکید کرد که نیروهای پیشمرگ در کرکوک از قدرت کافی برخوردارند و آماده دفاع از شهر هستند. او هشدار داد که اگر فرماندهی دجله یا فرقه ۱۲ ارتش عراق برای ورود به داخل کرکوک اقدامی انجام دهند، نیروهای نظامی اقلیم آماده پاسخگویی خواهند بود (Salimi and Zarrin Narges, 2014: 273).

۹. شاخص الگو رفتاری ایران در بحران کرکوک (با احتیاط و تهاجمی)

کردهای عراق به دلیل پیوندهای عمیق زبانی، دینی، فرهنگی و تاریخی، همواره با ایران ارتباط مستحکمی داشته‌اند. با روی کار آمدن عبدالکریم قاسم در عراق و بازگشت ملا مصطفی بارزانی از شوروی، فصل تازه‌ای در روابط کردهای عراق و ایران آغاز شد؛ فصلی که تا پایان حکومت پهلوی ادامه یافت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹ نیز مرحله‌ای جدید در این روابط شکل گرفت. آغاز جنگ عراق علیه ایران زمینه‌ساز تقویت هرچه بیشتر این مناسبات و پیوند سرنوشت‌ساز میان کردهای عراق و مردم ایران شد. کردهای عراق از نخستین روزهای جنگ در کنار نیروهای ایرانی قرار گرفتند، در مناطق مرزی مستقر شدند و با اعزام نیروهای خود به خطوط مقدم، نقش مهمی در یاری‌رسانی به ایران ایفا کردند (Hajimineh and Yatimparast, 2019: 68).

پیوند همگرایی کرد و شیعیان بعد از فروپاشی رژیم بعث و تا استقرار نظام جدید تا سال ۲۰۱۰ ادامه یافت و کردها یکی از متحدان نوری مالکی در جریان تشکیل حکومت جدید بودند. بعد از سال ۲۰۱۰ به دلیل خروج نظامیان آمریکا در عراق، موازنه قدرت در عراق به سوی دولت عراق بیشتر شد و شاهد آغاز فشار بر روی کردها هستیم. این تحولات که به آن اشاره کردیم در کنار تحولاتی مثل قطع بودجه اقلیم کردستان، ظهور داعش و تقویت نقش کردها در میانه جنگ داعش و همچنین صادرات نفت از طریق کشور ترکیه و بازپس‌گیری کرکوک از سوی کردها نگرانی‌های در نزد سران جمهوری اسلامی ایران به وجود آورد که این تحولات کردهای ایران را تحت تأثیر قرار دهد. بنابراین، اوج تنش میان حکومت اقلیم کردستان و ایران را می‌توان در رفراندوم استقلال اقلیم کردستان مشاهده کرد. در واقع، کشورهای منطقه از جمله ایران و ترکیه با عمل‌های دیپلماتیک و گفتارهای رسمی مخالفت خود را با

رفراندوم اعلام نمودند ولی سیاست عملی آن‌ها با توجه به نقش کرکوک در هموار سازی استقلال اقلیم کردستان به باز پس گیری کرکوک از کردها معطوف شد.

آغاز نفوذ ایران در کرکوک به تشکیل نیروی‌های حشد شعبی در سال ۲۰۱۴ برمی‌گردد؛ در کنار این نیروها، اهرم دیگر ایران برای تأثیرگذاری در بحران کرکوک نیروی های ترکمان شیعه‌مذهب هستند. اهمیت کرکوک در نزد ایران به این خاطر است که کرکوک می‌تواند بستر استقلال اقلیم کردستان را فراهم و در صورت الحاق آن به اقلیم کردستان می‌تواند رقیبی تازه برای نفت ایران باشد. از همین رو، به دنبال شناسایی رفتار ایران در بحران کرکوک هستیم.

به موازات نزدیک شدن اقلیم کردستان به برگزاری همه‌پرسی استقلال، جمهوری اسلامی ایران مخالفت صریح خود را با این رفراندوم اعلام کرد و تأکید داشت که در مقابله با هرگونه حرکت تجزیه‌طلبانه کردی در کنار بغداد خواهد ایستاد و توان عملی لازم برای تحقق این تهدید را دارد، زیرا حشد شعبی به عنوان یک نیروی بسیار قدرتمند دولتی در عراق، اهرمی مؤثر در اختیار ایران محسوب می‌شود. تهران در هماهنگی کامل با بغداد، طرحی برای بازپس‌گیری نظامی مناطق مورد مناقشه، به ویژه کرکوک که با منابع نفتی خود پشتوانه اقتصادی لازم برای ایجاد کشور مستقل کردی را فراهم می‌کرد، اجرا کرد. چند روز پس از برگزاری رفراندوم، سردار قاسم سلیمانی برای ادای احترام بر سر مزار جلال طالبانی حاضر شد و از آنجا با برخی احزاب کردی مذاکراتی را برای جداکردن برخی جناح‌ها از جریان بارزانی آغاز کرد. نتیجه این مذاکرات زمانی مشخص شد که با آغاز پیشروی نیروهای نظامی عراق تحت پوشش حشد شعبی، نیروهای پیشمرگه مستقر در کرکوک که عمدتاً از حزب اتحادیه میهنی بودند، مواضع خود را بدون درگیری تخلیه کردند امری که مسعود بارزانی در اولین سخنرانی پس از ناکامی در همه پرسی، آن را خیانت خواند (Eslami and Shamsabadi, 2018: 85-86).

ارادی بودن رفتار مبتنی بر خویشتنداری به این معناست که کنش‌ها و تهدیدهای سیاسی آگاهانه و هدفمند اعمال می‌شوند. در چنین الگویی، بازیگران توانایی‌ها و امکانات خود را به صورت برنامه‌ریزی شده و با اراده، برای دستیابی به اهداف مورد نظر به کار می‌گیرند؛ چه در قالب تهدید، چه از طریق مانورهای نمادین و یا حتی توسل به جنگ (Miller, 1997: 59). در همین رابطه الگوی رفتاری ایران در آغاز بر پایه خویشتنداری و احتیاط استوار بود؛ بدین معنا که هشدارهایی نسبت به اقدامات اقلیم کردستان عراق ابراز داشت. در همین زمینه می‌توان به اظهارات بهرام قاسمی، سخنگوی وقت وزارت امور خارجه، درباره مصوبه شورای استانی کرکوک مبنی بر مشارکت این استان در همه‌پرسی

استقلال اقلیم کردستان اشاره کرد که آن را اقدامی خطرناک و تحریک‌آمیز دانست و تصریح نمود این امر به روند گفت‌وگوهای اخیر در بغداد کمک نخواهد کرد و می‌تواند ظرفیت‌ها و توان ملی عراق را در مسیر تثبیت پیروزی‌های آن کشور بر تروریسم تحت تأثیر قرار دهد (Khaneh Mellat News, Agency, September 2017). همچنین، در خصوص برافراشته شدن پرچم کردستان بر فراز ساختمان‌های دولتی کرکوک، سخنگوی وزارت امور خارجه ایران این اقدام را مغایر با «قانون اساسی عراق» و «تنش‌آفرین» توصیف کرد (Al Arabiya Persian, 3 April 2017). افزون بر این، می‌توان به برگزاری مانور مشترک نیروهای ارتش ایران و عراق در مجاورت مرزهای ایران با اقلیم کردستان اشاره نمود.

رویکرد تهاجمی ایران در بحران کرکوک را می‌توان از اظهارات و مصاحبه‌های مقامات سیاسی و امنیتی اقلیم کردستان دریافت. از جمله این مقامات، لاهور شیخ جنگی، مسئول اداره امنیت اتحادیه میهنی کردستان است که بیان می‌کند: ایران و ترکیه توافق کردند کرکوک را تصرف کرده و مانع تحقق همه‌پرسی شوند (Interview with Rudaw News Channel, 2022). همچنین مسعود بارزانی، رهبر پیشین اقلیم کردستان، در کتاب خاطرات خود با عنوان *برای تاریخ* به نقش ایران در بحران کرکوک و مذاکرات میان کردها و دولت عراق اشاره کرده و می‌نویسد: ایرانی‌ها در میدان نبرد از نیروهای حشد شعبی حمایت می‌کردند و نقش مستشاری نظامی داشتند و افزون بر آن، در مذاکرات میان ایران و اقلیم کردستان نیز نقش مهمی ایفا می‌کردند (Barzani, 2020: 114–117). علاوه بر دیدگاه مقامات سیاسی اقلیم کردستان درباره نقش ایران در این مسئله، شاخص دیگر در تبیین الگوی تهاجمی ایران را می‌توان در مواضع مقامات رسمی ایران مشاهده کرد. در همین زمینه، مرحوم دکتر امیر عبداللهیان در توییتی عباراتی را به کار برد که بیانگر حمایت ضمنی ایران از حمله به کرکوک بود. وی اظهار داشت: «دولت مرکزی عراق، اربیل را آسان‌تر از کرکوک به عراق متحد بازمی‌گرداند... تنها در عرض چند دقیقه.» همچنین، سرلشکر محمد باقری، رئیس وقت ستاد کل نیروهای مسلح ایران، که به ترکیه سفر کرده بود، پس از دیدار با رجب طیب اردوغان، رئیس‌جمهور آن کشور، اعلام کرد: «برگزاری همه‌پرسی، هم عراق، هم ایران و هم ترکیه را درگیر خواهد کرد» (BBC, 2017). این مواضع بیانگر رویکرد تهاجمی ایران است؛ هرچند نیروهای رسمی ایران در حمله حضور نداشتند، اما این مواضع عملاً به منزله چراغ سبز تهران برای عملیات کرکوک تلقی شد. در مجموع، می‌توان گفت رویکرد جمهوری اسلامی ایران نسبت به کرکوک از سه عامل اصلی ناشی می‌شود:

نخست، با توجه به موقعیت راهبردی کرکوک، الحاق این استان به اقلیم کردستان می‌تواند این منطقه را از نظر اقتصادی مستقل ساخته و زمینه‌ساز استقلال کامل اقلیم گردد؛ امری که احتمالاً موجب افزایش مطالبات کردهای ایران نیز خواهد شد.

دوم، الحاق کرکوک به اقلیم کردستان با توجه به ذخایر غنی انرژی در این استان و در نظر گرفتن تحریم‌های ایران از سوی غرب و اختلافات انرژی میان اروپا و روسیه، می‌تواند رقیبی تازه برای نفت و گاز ایران ایجاد کرده و نقش این کشور را در بازار انرژی تضعیف کند.

سوم، پیوستن کرکوک به اقلیم کردستان ممکن است بغداد را در تنگنای ژئوپلیتیکی قرار دهد و در نتیجه، با توجه به فضای دومی‌نوی خاورمیانه، از میزان نفوذ ایران در منطقه و به‌ویژه در عراق بکاهد.

۱۰. شاخص الگوی رفتاری ترکیه در بحران کرکوک (تهاجمی)

بی‌تردید یکی از مهم‌ترین چالش‌های مرتبط با امنیت داخلی ترکیه، مسئله کردهاست. کردهای ساکن این کشور همواره در تقابل با دولت‌های مرکزی مستقر در آنکارا تعریف شده‌اند. انکار هویت کردی در قانون اساسی ترکیه و محرومیت مناطق کردنشین از توسعه، همواره موانعی اساسی در مسیر تعامل میان کردها و دولت مرکزی ایجاد کرده است. باین‌حال، پیروزی حزب عدالت و توسعه به رهبری رجب طیب اردوغان در انتخابات نوامبر ۲۰۰۲ نقطه عطفی در این روند محسوب می‌شد. دولت جدید با اتخاذ سیاست «آشتی ملی» تلاش کرد فصل تازه‌ای در روابط خود با کردها بگشاید؛ تلاشی که از جمله نتایج محسوس آن، کاهش نسبی تنش‌ها و توجه به مسئله کردی پس از بیش از سه دهه درگیری و خشونت بود (Pourahmadi and Ghiasi, 2012: 18–19). با این‌وجود، ترکیه در کنار این سیاست، همچنان رویکردی تهاجمی نسبت به کردستان عراق اتخاذ کرد. پس از سرنگونی صدام، کردها با حضور در عرصه سیاسی، ایده فدرالی شدن عراق را مطرح کردند. آنکارا با واکنشی شدید، شکل‌گیری چنین ساختاری را مغایر با منافع و امنیت ملی خود دانسته و به مخالفت با اربیل پرداخت. در نتیجه این مخالفت‌ها، روابط آنکارا و اربیل دچار تنش شد و در برخی موارد، حکومت اقلیم با تهدید به اقدام نظامی مواجه گردید. از دیدگاه ترکیه، چنین ساختاری از فدرالیسم در نهایت به تجزیه عراق منجر می‌شود و کردهای عراق در پی فرصتی برای اعلام استقلال هستند؛ موضوعی که نه‌تنها تجزیه عراق را تسهیل خواهد کرد بلکه می‌تواند موجب گسترش جنبش ملی‌گرایی کردی در کشورهای همسایه نیز گردد. به باور آنکارا، هرگونه تغییر و تحولی در شمال عراق می‌تواند بر مناطق کردنشین ترکیه تأثیرگذار باشد (Kheiri et al., 2018: 95–96). از همین رو، ترکیه به‌عنوان مهم‌ترین بازیگر خارجی در معادله

کرکوک پس از سال ۲۰۰۳، رویکردی ویژه در پیش گرفت. این کشور، کرکوک را مسئله‌ای حیاتی و تأثیرگذار در معادلات آتی منطقه می‌داند و بر همین مبنا آماده است برای جلوگیری از تسلط کردها بر این شهر هر اقدامی را انجام دهد.

به بیان دیگر، کرکوک خط قرمز سیاست ترکیه در عراق است و این کشور از هیچ تلاشی برای ممانعت از برگزاری انتخابات و همه‌پرسی پیش‌بینی‌شده در ماده ۱۴۰ قانون اساسی عراق فروگذار نمی‌کند. مقامات ترک، با توجه به حضور حدود ۲۰ میلیون کرد در داخل مرزهای خود، از الحاق کرکوک به اقلیم کردستان نگران‌اند؛ چراکه ممکن است این امر زمینه‌ساز شکل‌گیری دولت کردی گردد. به گونه‌ای که رجب طیب اردوغان (۲۰۰۶) تصریح کرده است: «در صورتی که کرکوک تحت سیطره کردهای عراق درآید، دست‌بسته نظاره‌گر نخواهیم ماند؛ برپایی دولت کردی در شمال عراق و الحاق کرکوک به آن، تحریکی برای کردهای ترکیه است که آنان را به جدایی تشویق خواهد کرد.» افزون بر این، ترک‌ها نسبت به کرکوک دیدگاهی تاریخی دارند. از منظر آنان، کرکوک و موصل بخشی از سرزمین ترکیه بوده‌اند، اما قدرت‌های پیروز در جنگ جهانی اول طبق عهدنامه «سور» این مناطق را به کشور تازه‌تأسیس عراق منضم کردند (Nasri et al., 2014: 190). بنابراین، ترکیه رویکردی تاریخی و تهاجمی نسبت به قدرت‌یابی کردها در کرکوک دارد.

رویکرد رجب طیب اردوغان و تلاش او برای جلب حمایت کردهای ترکیه از حزب عدالت و توسعه، مجموعه‌ای از تحولات سیاسی را در داخل کشور رقم زد؛ تحولاتی که به تدریج به حوزه سیاست خارجی نیز گسترش یافت. در نتیجه، پس از به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه، سیاست خارجی ترکیه دچار تغییرات قابل‌توجهی شد و اولویت‌هایی چون گسترش همگرایی با کشورهای منطقه و کاهش تنش با همسایگان در دستور کار دیپلماسی آنکارا قرار گرفت (Esmaeili et al., 2021: 45). در همین چارچوب، احمد داود اوغلو به اقلیم کردستان سفر کرد و کنسولگری ترکیه را در اربیل افتتاح نمود. پس از آن، اردوغان و عبدالله گل نیز از اقلیم کردستان دیدار کردند و در مقابل، مقامات اقلیم بارها به آنکارا سفر داشتند (Ibid.: 45).

اهداف گوناگونی در بازنگری این رویکرد نسبت به اقلیم کردستان وجود داشت؛ از جمله نیاز مبرم ترکیه به منابع انرژی در پی رشد اقتصادی این کشور، که سیاست‌گذاران ترک را به گسترش روابط با اقلیم کردستان برخوردار از منابع غنی انرژی واداشت. همچنین مهار نفوذ ایران در عراق و اعمال فشار بر دولت بغداد، از دیگر انگیزه‌های ترکیه در گسترش روابط با اقلیم کردستان بود. روابط گرم میان ترکیه

و اقلیم کردستان تا پیش از برگزاری همه‌پرسی استقلال ادامه داشت؛ اما پس از همه‌پرسی، روابط دو طرف تیره شد و دولت ترکیه واکنش‌های تندی نسبت به آن و به‌ویژه مسئله کرکوک نشان داد. اگرچه ترکیه با توجه به نفوذ گسترده ایران در عراق از اهرم‌های فشار کمتری برخوردار بود، اما در قالب سیاستی دوگانه، رفتارهایی تهاجمی از خود بروز داد. در همین راستا، دیدار رؤسای ستاد کل نیروهای مسلح ترکیه و ایران، برگزاری مانورهای مشترک نظامی دو کشور پس از همه‌پرسی و مواضع رسانه‌ای انتقادی، از جمله اقدامات ترکیه بود. در همین ارتباط، اردوغان پس از انتقاد از بارزانی در نیویورک، در ۱۸ سپتامبر با حیدر العبادی گفت‌وگو کرد و بر ضرورت حفظ حاکمیت و تمامیت ارضی عراق و تمایل کشورش به همکاری با بغداد برای ثبات و امنیت منطقه تأکید نمود (Kurd Press, 2017). همچنین، وزارت امور خارجه ترکیه تصمیم یک‌جانبه شورای استانی کرکوک مبنی بر برگزاری همه‌پرسی الحاق به اقلیم کردستان بدون حضور نمایندگان عرب و ترکمن را محکوم کرد (Titri Farsi, 2017).

اگرچه نگرش ترکیه نسبت به اقلیم کردستان پس از فروپاشی رژیم بعث و افزایش نفوذ ایران در عراق تغییر یافته است، اما در مجموع، این کشور با توجه به افزایش وزن ژئوپلیتیکی خود در سطح منطقه و نگرانی از تهدید تمامیت ارضی و تحریک کردهای داخلی، همچنان مخالف سرسخت الحاق کرکوک به اقلیم کردستان باقی مانده است (Ahmadipour and Mobarakshahi, 2015: 51).

نتیجه‌گیری

نظم «سایسکس پیکو» اگرچه ایده و عینیت دولت مدرن را به منطقه خاورمیانه وارد کرد اما این نظم دولت‌محور به واسطه ماهیت آمرانه دولت - ملت‌سازی و در کنار قراردادن قومیت‌های مختلف در یک کشور بدون تجانس فرهنگی این قومیت‌ها، فرایند تأثیر ساخت درونی این دولت‌ها در نظم منطقه‌ای را فراهم کرد. از سوی دیگر نظم یاد شده به واسطه سامان‌دهی جغرافیای سیاسی منطقه خاورمیانه، همواره دخالت قدرت‌های فرامنطقه‌ای برای تداوم این نظم را ضروری می‌ساخت. بدین ترتیب این دو مؤلفه که به آن اشاره شد، این پتانسیل را آشکار نمودند که فرایند سیاست داخلی هر یک از این کشورها می‌تواند به مسئله‌ای منطقه‌ای تبدیل شود که این امر با توجه به فروپاشی نظام دوقطبی و ایجاد منطقه‌گرایی نوین در زمان معاصر اهمیت یافت و کشورهای منطقه نسبت به ساختار دوقطبی دارای اختیارات بیشتری برای تأثیر گذاری در نظم منطقه‌ای شدند.

عراق نیز از این دو مؤلفه که همان تأثیر قومیت‌ها و قدرت‌های خارجی در تشکیل این کشور مستثنا بوده و این موارد به‌علاوه موقعیت مهم جغرافیای سیاسی آن همواره تحولات این کشور را به امری

داخلی تقلیل نداده است و این تحولات سیاسی، مستعد تأثیرگذاری بر منطقه هستند. مسئله کرکوک و موقعیت استراتژیک آن را می‌توان از آن دسته مسائل دانست که دارای ابعادی منطقه‌ای بوده است. در طول تاریخ معاصر به واسطه‌ای وجود نفت در کرکوک، ایالات موصل به بغداد و بصره الحاق شده و کشور عراق تشکیل شده است. همچنین یکی از دلایل ماندگاری بریتانیا در عراق و معاوضه سوریه به عراق میان فرانسه و انگلیس را می‌توان به اهمیت نفت کرکوک پیوند داد. در دههٔ اخیر و با آزادسازی عراق، اهمیت کرکوک دوچندان شد و حساسیت کشورهای منطقه را به تحولات در این استان را بر انگیخت. در وهلهٔ اول ترکیه به واسطه نگاه تاریخی که به ولایت موصل داشته نسبت به قدرتمند شدن کردها در این استان حساسیت داشت و بیم آن را داشت کردها به واسطهٔ تصرف نفت کرکوک مقدمات دولت مستقل کردی را فراهم نمایند.

درسال‌های اخیر در کنار ترکیه ایران هم به تحولات کرکوک اضافه شده است و در کنار یکدیگر و گاهی اوقات بر علیه یکدیگر در کرکوک فعالیت دارند. در این مقاله، شاخص‌های رفتاری این بازیگران در تحولات کرکوک و به‌ویژه در سال ۲۰۱۷ مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفت. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که رفتار ایران و ترکیه در این تحولات تهاجمی بوده است، اگرچه دارای نقش‌های مختلفی بودند. در مرحله اول ایران به واسطه‌ای نزدیکی به نیروهای حشد شعبی دارای نقش عینی و ملموس به دلیل نقش مستشاری به نیروهای عراقی بود و ترکیه اگر نیز دارای نقش ملموس و عینی نبود؛ ولی حمایت‌های دیپلماتیک راه را برای نقش‌آفرینی ایران فراهم ساخت. زیرا از دیرباز کرکوک حوزه نفوذ ترکیه بوده و نمی‌توان تأثیرگذاری ایران را بدون رضایت و چراغ‌سبز این کشور تصور کرد؛ بنابراین در تحلیل مقایسه‌ای می‌توان گفت که نقش ایران اجرایی بوده و نقش ترکیه حمایت‌های دیپلماتیک بوده است.

References

- Adami, A., & Keshavarz-Moghadam, E. (2020). *International crisis management*. Tehran: SAMT Publishing. (In Persian)
- Ahmadi, S. J., Hafeznia, M. R., & Ghorbaninejad, R. (2022). Explaining the geo-economic perceptions of neighboring countries toward the Kurdistan Regional Government of Iraq. *Geopolitics Quarterly*, 18(3), 112–128. (In Persian)
- Ahmadi-Pour, Z., & Mobarakshahi, M. (2015). Obstacles to the annexation of Kirkuk to the Kurdistan Regional Government. *Geopolitics Quarterly*, 11(38), 35–59. (In Persian)

- Ahmadian, G., & Kahrezi, N. (2019). Imbalance and heterogeneous behavioral patterns of Middle Eastern powers in managing the Syrian crisis (2011–2019). *Political and International Approach Quarterly*, 11(1), 132–155. (In Persian)
- Arjolo, M. J., & Mahmoudi, R. (2013). The impact of Turkey's geopolitics on the foreign policy of the Islamist Justice and Development Party. *Afaq-e Amniyat*, 6(21), 181–212. (In Persian)
- Al Arabiya Farsi. (n.d.). Iran opposes raising the Kurdistan flag in Kirkuk, Iraq. <http://farsi.alarabiya.net>. (In Persian)
- Bahman-Abadi, Sh. (2014). The potentials and capacities of Iran–KRG relations. *Israel Studies – American Studies Quarterly*, 15(3), 149–186. (In Persian)
- Barzani, M. S. (2020). For history (Bo Mijoo). Erbil: Roksana Press. (In Persian)
- Biouk, M., & Akraminia, M. (2020). Explaining the stages and factors underlying the geopolitical crisis of Iraqi Kurdistan based on Michael Brecher's model. *Journal of Human Geography Research*, 52(2), 613–637. (In Persian)
- Boozhmehrani, H.-P., & Eslami, M. (2014). Soft threats of the Kurdistan Region's autonomy and their impact on Iranian Kurds. *Journal of Political Sociology of the Islamic World*, 2(4), 87–110. (In Persian)
- BBC Persian. (n.d.). Iran's warning regarding the separation of the Kurdistan Region: We only recognize a unified Iraq. (URL not provided). (In Persian)
- Çuç, K. (2020). A solution to Kirkuk's status problem: Autonomy enhanced with power-sharing. Retrieved from <https://www.dergipark.org.tr>
- Darvishi, F., & Mohammadian, F. (2013). The effects of Turkish foreign policy in the Kurdistan Region of Iraq on Iran's national interests (1991–2013). *Defensive Policy Quarterly*, 22(85), 137–181. (In Persian)
- Dehshiri, M. R., & Golestan, M. (2016). Behavioral patterns of great powers in crisis management in a multipolar system. *Political Science Research*, 11(3), 79–124. (In Persian)
- Dabbagh, N. (n.d.). Iraqi Turkmens and their political role in Iraq: Interview with Nazem Dabbagh, representative of the Iraqi Kurds in Iran. *International Peace Studies Center*. <http://www.peace-ipsc.org>. (In Persian)
- Eslami, M., & Shams-Abadi, A. (2018). Factors behind the failure of the 2017 independence referendum of the Kurdistan Region of Iraq. *Geopolitics Quarterly*, 14(51), 63–94. (In Persian)
- Faratab Analytical Website. (2023). Iran or Turkey: Which one has more influence in selecting the governor of Kirkuk? <http://www.faratab.com>. (In Persian)
- Ferman, M. (2024). Is the general census a threat to Kirkuk? *Zamen Press*. Retrieved from <https://www.zamenpress.com>. (In Persian)
- Esmaili, B., Shafiei, E., & Hamdi, N. (2021). The relationship between Turkey's Justice and Development Party (AKP) and the Kurdistan Regional Government (KRG) from 2003 to 2018. *Political and International Studies Research*, 13(47), 38–54. (In Persian)
- Habibi, M., Bakhshayeshi-Ardestani, A., & Tabatabaei-Panah, S. A. (2019). An analysis of Russia's crisis management approach in the Ukraine issue. *Specialized Journal of Political Science*, 15(47), 117–143. (In Persian)

- Haji-Mineh, R., & Yatim-Parast, A. (2019). The impact of Turkey–KRG relations on Iran’s regional power. *Journal of Political and International Research*, 10(38), 51–77. (In Persian)
- Hama, F. (2012). History of Kirkuk’s oil (Mijuwî Newtî Kirkuk). Sulaymaniyah: Academy of Awareness & Leadership Development. (In Persian)
- Hezreti, H., & Ghanbari, S. (2015). The Darwish government in Iraqi Kurdistan (1918–1931). *Islamic History Studies*, 7(27), 57–78. (In Persian)
- Iraq: Fixing Security in Kirkuk. (2020). (International Crisis Group)
- Freedman, L. (1994). The Gulf War and its Aftermath. *Foreign Affairs*, 73(3), 31–43.
- Ikenberry, G. J. (2001). *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton University Press.
- ICANA News Agency. (n.d.). The Kirkuk provincial decision on the Kurdistan Region’s referendum is dangerous. <http://www.icana.ir>. (In Persian)
- Khairi, M., Yazdani, E., & Omid, A. (2018). Objectives of the Kurdistan Regional Government of Iraq in allying with Turkey. *Global Politics Quarterly*, 7(1), 81–106. (In Persian)
- Kamaleyan, H. (2022). The Constitution of Iraq, the ratification process, and the necessity of revision. Persian Gulf Studies Institute. <http://www.pgstudies.ir>. (In Persian)
- Karimi, M. (n.d.). Turkey’s policy in the Kurdistan Region of Iraq and the political future of Iraq. International Peace Studies Center. <http://www.peace-ipsc.org>. (In Persian)
- Kirkuk and its Arabization: Historical background and ongoing issues in the disputed territories. (n.d.). Retrieved from <https://www.dckurd.com>
- KurdPress News Agency. (2017). The outlook of relations between the Kurdistan Region and Turkey after the referendum. <http://www.kurdpress.com>. (In Persian)
- Meybodi-Pour Ahmadi, H., & Giyasi, S. (2020). Secessionist actions in Iraqi Kurdistan and the foreign policy approaches of Iran and Turkey. *International Relations Research Quarterly*, 10(2), 7–32. (In Persian)
- Miller, B. (1997). Behavioral patterns of great powers in international crises (G. Ahmadian, Trans). *Defensive Policy Quarterly*, 20–21. (In Persian)
- Miller, B. (2007). *States, Nations, and Great Powers: The Sources of Regional War and Peace*. Cambridge University Press.
- Miller, B. (2010). *International and Regional Security: The Sources of Stability and Instability*. Routledge.
- Miller, B. (2013). *Global Order and the Logic of Cooperation in Crisis Management*. Oxford University Press.
- Miller, B. (1995). *When Opponents Cooperate: Great Power Conflict and Collaboration in World Politics*. University of Michigan Press.
- Miller, B. (2001). Perspectives on Superpower Crisis Management and Conflict Resolution in the Arab-Israeli Conflict. *Security Studies*, 10(2), 145–180.
- Mobarak-Shahi, M. (in press). A geopolitical analysis of Iraqi Kurdistan with emphasis on Kirkuk (S. Moradi, Trans). (In Persian)
- Moradi, E. (2018). Geopolitics of Kirkuk: Conflict or compromise (2003–2017) from the perspective of good governance. *Geopolitics Quarterly*, 14(50), 109–135. (In Persian)
- Morris, S., Wirya, K., & Ala Aldeen, D. (2015). *The future of Kirkuk: A roadmap for resolving the status of the governorate* (Merl Policy Report)

- N Nami, M. H., & Mohammad-Pour, A. (2008). Geography of Iraq with emphasis on geopolitical issues. Tehran: Military Geographic Organization. (In Persian)
- Naqibzadeh, A., & Kake-Hamad, M. (2020). The process of the Kirkuk crisis in regional political developments and future scenarios. *Politics Quarterly*, 50(1), 385–401. (In Persian)
- Nasri, G. (2014). Vital regions of the Middle East. Tehran: Imam Sadiq University Press. (In Persian)
- Nasri, G., Salimi, A., & Waldbeygi, A. (2013). The strategic position of Kirkuk in Iraq's political equations: Focusing on key issues and agents of change. *Afaq-e Amniat*, 6(19), 167–198. (In Persian)
- Nowri, F. (2007). The life of Barzani (Brafî Barzani). Erbil: Aras Organization. {In kurdi}
- Pashang, A. (n.d.). An analysis of the prospects of relations between the Islamic Republic of Iran and the Kurdistan Region of Iraq. International Peace Studies Center. <http://www.peace-ipsc.org>. (In Persian)
- Pashang, A. (n.d.). Kirkuk: The center of Iraqi Arab unity. International Peace Studies Center. <http://www.peace-ipsc.org>. (In Persian)
- Rafeq-Fattah, O., Khalid-Rasoul, A., Ali-Salim, Z., Hassan-Mostafa, J., & Mahdi-Mika, H. (2018). The future of Kirkuk between Erbil and Baghdad. Sulaymaniyah: University of Sulaimani Press. (In Persian)
- Rudaw. (n.d.). Interview with Lahur Sheikh Jangi about the events of October 16. <http://www.vadangmedia.com>. (In Persian)
- Rostami, F., Ahmadian, G., & Javanmard, S. (2019). Iran's opportunities in post-Saddam Iraq in light of the United States' crisis-management approach. *Islamic Politics Research*, 7(15), 247–270. (In Persian)
- Sazmand, B. (2012). Relations between the Islamic Republic of Iran and the Kurdistan Regional Government: Grounds for expanding cooperation. *Middle East Studies Quarterly*, 18(2), 31–54. (In Persian)
- TRT Persian. (2017). Turkey's reaction to the referendum in Kirkuk. <http://www.trt.net.tr>. (In Persian)
- Salimi, A., & Zarrin-Narges, Y. (2014). Axes of political and security disputes between the Kurdistan Regional Government and the Iraqi central government after 2003. *Zeribar Quarterly*, 32–33(85–86), 266–291. (In Persian)
- Waldbeygi, A., & Niakoei, A. (2023). U.S. foreign policy toward the 2017 independence referendum of the Kurdistan Region of Iraq. *Middle East Studies Quarterly*, 30(2), 81–104. (In Persian)